

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА КАК ГЛАВНЫЕ ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ, КОГНИТИВНЫЙ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ПЕРАПІСУ НАСЕЛЬНІЦТВА 2019 ГОДА

Г.А. Арцямёнак
Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава

Становішча беларускай мовы ў сучасным грамадстве з'яўляецца адной з асноўных і прыярытэтных праблем айчынай сацыялінгвістыкі. Як вядома, моўная сітуацыя ў Беларусі характарызуецца незбалансаваным руска-беларускім білінгвізмам. Абедзве мовы валодаюць роўным юрыдычным статусам, з'яўляючыся дзяржаўнымі на тэрыторыі ўсёй краіны, але істотна адрозніваюцца паводле фактычнай ролі ў лінгвасоцыуме. Мова тытульнай нацыі краіны выступае ў якасці мінарытарнай і для паспяховага функцыянавання патрабуе спецыяльнай падтрымкі з боку дзяржавы, што, аднак, не прадугледжана сучасным заканадаўствам. У такіх умовах непазбежным бачыцца далейшае звужэнне камунікатыўнай прасторы спрадвечнага сродку зносін беларусаў. Апошняю дастаткова поўную і найбольш свежую інфармацыю пра сацыялінгвістычныя абставіны бытавання беларускай мовы могуць даць звесткі пра яе, адлюстраваныя ў выніках трэцяга ў гісторыі суверэннай Беларусі перапісу насельніцтва. *Актуальнасць* тэмы даследавання вызначаецца неабходнасцю аналізу і інтэрпрэтацыі гэтых вынікаў, што дасць магчымасць прагназаваць далейшыя тэндэнцыі ў развіцці беларускай мовы.

Мэта артыкула – выявіць напрамкі развіцця моўнай сітуацыі ў Беларусі на пачатку XXI стагоддзя і прапанаваць меры па захаванні нацыянальнага здабытку беларусаў.

Матэрыял і метады. Матэрыял для даследавання ўзяты са статыстычнага бюлетэня Нацыянальнага статыстычнага камітэта Рэспублікі Беларусь “Агульная колькасць насельніцтва, колькасць насельніцтва паводле ўзросту і полу, знаходжання ў шлюбе, узроўню адукацыі, нацыянальнасцей, мовы, крыніц сродкаў існавання па Рэспубліцы Беларусь” (Мінск, 2020). Прымяняюцца метады сінхроннага апісання і сацыялінгвістычнага аналізу.

Вынікі і іх абмеркаванне. Дастаткова наглядным і паказальным матэрыялам можа забяспечыць параўнальны аналіз дадзеных трох перапісаў насельніцтва, праведзеных у суверэннай Рэспубліцы Беларусь (табл. 1).

Табліца 1 – Адказы жыхароў Беларусі на пытанні пра мову (у %)

Статус мовы	Назвазі беларускую роднай мовай			Назвазі беларускую мовай штодзённых дамашніх зносін		
	1999	2009	2019	1999	2009	2019
Год перапісу						
Усё насельніцтва	73,7	53,2	54,05	36,6	23,5	26,0
Гарадское насельніцтва	66,9	44,0	49,75	19,8	11,3	21,3
Вясковае насельніцтва	89,2	79,7	69,2	74,7	58,7	42,1

Крыніцы: [1, 168]; афіцыйны сайт Нацстаткама РБ belstat.gov.by

Параўнанне звестак 1999 і 2009 гадоў выразна сведчыла пра імклівую страту беларускай мовай пазіцыі у грамадстве, што адбывалася не толькі і не столькі з прычыны змяншэння ўдзельнай вагі вясковага насельніцтва (у 1999 г. – 31 %, у 2009 г. – 25,7 %, у 2019 г. – 22,5 %). Звесткі апошняга перапісу, наадварот, фіксуюць пэўную стабілізацыю сітуацыі і нават невялікія зрухі ў процілеглым напрамку. За апошнія 10 гадоў павялічылася доля жыхароў, якія назвазі беларускую мову роднай, і яшчэ ў большай ступені тых, хто назваў яе мовай штодзённых дамашніх зносін. Пакінем пакуль убаку магчымыя сумненні ў валіднасці прадстаўленых звестак, што можа быць звязана з карэктнасцю фармулёвак пытанняў, магчымымі тлумачэннямі ці “рэкамендацыямі” перапісчыкаў, няправільным разуменнем пытання або нават свядомым скажэннем інфармацыі з боку рэспандэнтаў, а таксама іншымі

фактарамі, калі на першы план выступаюць шматлікія неадназначныя з’явы сучаснага сацыяльна-палітычнага і культурна-ідэалагічнага жыцця. Калі ўспрыманне беларускай мовы як сродку нацыянальнай самаідэнтыфікацыі ў межах краіны ў цэлым засталася практычна на тым жа ўзроўні (пры гэтым адносна колькасць беларусаў у этнічным складзе насельніцтва краіны за 10 год узрасла з 83,7% да 84,9%), то дынаміка і рознакіраванасць адпаведных працэсаў у гарадскім і вясковым асяроддзі сведчыць пра тэндэнцыю да істотнага перапамервання сфер ужытку ў беларускамоўнай камунікатыўнай прасторы.

Беларуская вёска, спрадвечнае асяроддзе традыцыйнай культуры і жывога народнага слова, відавочна пачынае губляць свой прывычны статус. Як бачна з табліцы, прызнанне беларускай мовы ў якасці роднай сярод вясковага насельніцтва падае прыкладна на 1% у год. Звязана гэта, відавочна, з апусценнем беларускіх вёсак, пераўтварэннем найбольш перспектыўных з іх у аграгарадкі, адтокам моладзі ў горад, міграцыйнымі перамяшчэннямі з тэрыторый былых саюзных рэспублік. Пастаяннымі, але яшчэ больш хуткімі ў абсалютным выражэнні застаюцца таксама тэмпы змяншэння долі беларускамоўнай камунікацыі сярод вяскоўцаў. У сельскай мясцовасці рускай мовай сёння актыўна карыстаюцца 55,8% насельнікаў (упершыню больш за палавіну), беларускай – 42,1 % (упершыню менш за палавіну).

З другога боку, звяртае на сябе ўвагу той факт, што беларуская мова за апошнія 10 год заўважна павялічыла свой этнаідэнтыфікацыйны і камунікатыўны патэнцыял у гарадскім асяроддзі. Хутчэй за ўсё сёння яна выбіраецца гараджанамі падчас сталення, навучання ва ўстановах рознага тыпу, акрэслення ўласнай нацыянальнай самасвядомасці, прынамсі, гэтыя жыхары адпаведным чынам пазіцыянуюць сябе перад перапісчыкамі. Такім чынам, горад паступова “перахоплівае” ў вёскі ініцыятыву і лідарства ў галіне вербальнай беларускасці. Увогуле, паводле матэрыялаў перапісу, у наш час беларускамоўных гараджан упершыню стала ўжо больш, чым беларускамоўных вяскоўцаў (звыш паўтара мільёна, што складае 16,5% ад агульнай колькасці насельніцтва, супраць 890 тысяч, што складае 9,5%).

У выніку менавіта горад становіцца асноўнай пляцоўкай для магчымага пашырэння беларушчыны, месцам, дзе намаганні аматараў беларускага слова здольны даць найбольшы плён. Мова гараджанамі, як правіла, засвойваецца не ад маці, яна вывучаецца ў свядомым узросце, часта з прыкладаннем немалых намаганняў, але затое і больш цэнніцца. Немалаважна тое, што сярод носьбітаў беларускай мовы становіцца ўсё больш моладзі. “Для многіх маладых людзей ведаць беларускую мову, размаўляць на ёй становіцца прэстыжным, унутрана асэнсаванай неабходнасцю” [2, с. 75].

Гуманітарная інтэлігенцыя (пісьменнікі, журналісты, блогеры, выкладчыкі і настаўнікі) знаходзяцца ў першых шэрагах папулярызатараў і пашыральнікаў беларускага слова, тым не менш у сітуацыі незбалансаванага двухмоўя неабходны і пэўныя захавы дзяржавы ў галіне нацыянальна-моўнай палітыкі. Як уяўляецца, найбольш важнымі сферамі дзяржаўнага моўнага рэгулявання з’яўляюцца СМІ і адукацыя. Паступовае, непрымусовае, але няўхільнае пашырэнне беларускага слова ў гэтых галінах інтэлектуальнай дзейнасці і базавых асабістых зацікаўленняў, безумоўна, паслужыла б яе зберажэнню, а значыць, далейшаму ўмацаванню этнічнай самасвядомасці і дзяржаўнага суверэнітэту беларусаў.

Беларуская мова ў наш час паўнакроўна функцыянуе ў сферы нацыянальнай мастацкай літаратуры і традыцыйнага фальклору, прычым сфера вербальнай мастацкай творчасці добра асвоена ёй у самых сучасных, навамодных праявах (постмадэрнісцкі дыскурс, моладзевы і камп’ютарны слэнг, інтэрнэт-камунікацыя). Па-ранейшаму вызначальнай з’яўляецца роля беларускай мовы ў стварэнні і функцыянаванні ўласнанацыянальнага ядра культурнай прасторы беларусаў. Такое становішча з неабходнасцю патрабуе дзяржаўнага рэгулявання моўна-культурных працэсаў на тэрыторыі краіны. У прыватнасці, гэта магло б выявіцца ў свядомым і мэтанакіраваным пашырэнні сітуацый дыгласнага характару ў некаторых галінах сацыяльна-моўнай практыкі, што звязана з наданнем кожнай мове спецыфічнага кола абавязкаў і строга зафіксаваных “зон абслугоўвання”. Так, неабходным, на наш погляд, з’яўляецца паўсюднае выкладанне па-беларуску гісторыі і геаграфіі Беларусі ў сярэдняй агульнаадукацыйнай школе. Гэта дазволіць выпускніку свабодна валодаць беларускай мовай на гутарковым узроўні, чаго сёння часта не назіраецца. Прадуманае размежаванне сфер выкарыстання беларускай і рускай моў дазволіць стабілізаваць моўную сітуацыю, павысіць прэстыж беларускай мовы, захаваць яе для наступных пакаленняў.

Заклучэнне. Матэрыялы перапісу насельніцтва 2019 года засведчылі дзве новыя тэндэнцыі ў сферы моўных зносін, якія ўзніклі і замацаваліся ў нашай краіне за апошнія дзесяцігоддзе. Па-першае, спыняецца працэс выцянення беларускай мовы як сродку этнічнай ідэнтыфікацыі і паўсядзённага ўжытку. Па-другое, змяняецца яе тэрытарыяльная і сацыяльная лакалізацыя ў напрамку “ад вёскі да горада”.

Беларусы адказныя перад сусветнай культурнай супольнасцю за захаванне тытульнай мовы нацыі. Комплекснае даследаванне адпаведнай праблематыкі дазволіць глыбей асэнсаваць духоўна-культурны патэнцыял беларускай мовы, выпрацаваць аргументаваны прапановы для дзяржаўных і грамадскіх арганізацый у сферы нацыянальна-моўнага рэгулявання, захаваць беларускую мову як этнакультурную каштоўнасць. Сацыялінгвістычны падыход здольны даць адказ на шэраг актуальных пытанняў, звязаных з духоўным развіццём грамадзянскай супольнасці Рэспублікі Беларусь, а таксама выявіць заканамернасці і характар развіцця моўнай сітуацыі ў будучым і магчымасці свядомага пазітыўнага ўплыву на яе з боку разнастайных суб’ектаў моўнай палітыкі.

1. Население Республики Беларусь: Итоги переписи населения Республики Беларусь: Статистический сборник – Минск, 2000.
2. Лукашанец, А.А. Беларуская мова ў XXI стагоддзі: развіццё сістэмы і праблемы функцыянавання / А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – 396 с.

ЛЕКСІЧНЫЯ ПАМЫЛКІ Ў МАТЭРЫЯЛАХ ГАЗЕТЫ “ЗВЯЗДА”

Ю.М. Бабіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Мова публікацый у газеце “Звязда” дае дастаткова багаты матэрыял для аналізу асобных лінгвістычных недахопаў, якія самым істотным чынам уплываюць на ўзровень культуры маўлення. Гэта тым больш важна, паколькі мова цэнтральнага дзяржаўнага беларускага выдання традыцыйна ўспрымаецца як абсалютна правільная, якасная, узорная. Але не заўсёды такой з’яўляецца ў рэчаіснасці.

Вывучэнне матэрыялаў газеты “Звязда” апошніх некалькіх гадоў паказвае, што ў публікацыях нярэдка фіксуюцца лексічныя памылкі. Журналістамі выкарыстоўваюцца моўныя сродкі, што не адпавядаюць патрабаванням літаратурнай мовы. Іх увядзенне ў кантэкст нельга таксама патлумачыць і выкананнем нейкіх відавочных экстралінгвістычных функцый. Між тым “выбар моўных сродкаў – адна з цэнтральных катэгорый культуры мовы і стылістыкі, – справядліва заўважае вядомы адмыслоўца Алесь Каўрус... – Перш за ўсё слова павінна быць дакладнае, адпавядаць таму значэнню, якое за ім замацавалася ў сістэме мовы” [1, с. 46]. Да таго ж яшчэ вельмі важна, каб канкрэтная лексічная адзінка ўжывалася ў строгай адпаведнасці са сферай і мэтай камунікацыі, каб улічваўся характар чытацкай аўдыторыі, на які разлічана тая ці іншая публікацыя. *Актуальнасць* даследавання абумоўлена важнасцю аналізу моўных недахопаў у публіцыстычным тэксце, неабходнасцю захавання высокага ўзроўню культуры маўлення у сродках масавай інфармацыі.

Мэта – выявіць лексічныя памылкі ў матэрыялах газеты “Звязда” – асноўнага беларускамоўнага цэнтральнага выдання – і прапанаваць шляхі выпраўлення недахопаў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для правядзення даследавання паслужылі публікацыі ў газеце “Звязда” за апошнія тры гады. У якасці асноўных у працы выкарыстаны лінгвастычныя і дыстрыбуцыйны метады.

Вынікі і іх абмеркаванне. Прывядзём колькі прыкладаў лексічнай неадпаведнасці з матэрыялаў “Звязды”: *Папулярнасцю карыстаюцца базы адпачынку прыватнага прадпрыемства “Аграбізнескансалт”, а таксама “Інвестспорту” і Глыбоцкага вопытнага ляггаса (05.09.17); Вопыты праводзілі на пацуках, і калі іх пазбаўлялі цукру, яны з задавальненнем пераклаліся на алкаголь... (15.01.19); У маёнтках праводзіліся вопыты па даследаванні стану і ўмоў мясцовага паляводства і лугаводства, вывучаўся перадавы вопыт (17.08.19); Гэта яшчэ раз пацвердзілася падчас наведвання вопытна-выпрабавальнага участка... (23.05.20).* У прапанаваных мікракантэкстах назойнік **вопыт** і прыметнік **вопытны** парушаюць літаратурную норму. Тут гаворка ідзе пра правядзенне адпаведных даследаў, таму правільна было б *доследны ляггас*, а складанае слова мусіць гучаць як *доследна-*